

ALAÇATI KASABASINDA KORUMA VE SAĞLIKLAŞTIRMA

Can Mehmet HERSEK

GİRİŞ

Bilindiği gibi tarihi çevrelerin korunması ve sağlıklılaştırılması son yıllarda sıkça tartışılan bir konu olarak gündemlerde yer almaktadır. Günümüzde yapıların çevrelerinden izole edilerek, tek başlarına koruma altına alınmalarını benimseyen korumacılık anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Yeni ve geçerli korumacılık anlayışı tarihi, kültürel ve geleneksel mimari özellikler taşıyan yapıların eski doku ve çevreyi oluşturan tüm doğa} ve yapay elemanlarla birlikte bir bütün olarak korunmasını ve gelecek kuşaklara aktardmasını öngörmektedir.

Bugün ülkemizdeki hızlı nüfus artışı ve bunun doğal sonucu olarak kentlerimizde görülen düzensiz yoğun yapılaşma ile karakteristik yerleşim alanlarımız hızla kişiliklerini kaybetmektedirler. Halen bu sürekli değişimle pek çok kent ve kasabamız etkilenecek kültürel mizasımızın bir parçası olan tarihi yapılarımızın yıkımına tanık olmuşlardır.

Bu konu birinci derecede öncelikli bir kentleşme sorunu olup aynı zamanda kültürel, sosyal, ekonomik, mimari ve estetik boyutlar taşımaktadır. Üstelik bu konu, yalnızca büyük kentlerimiz için değil aynı zamanda kırsal nitelikli kasaba ve köylerimiz için de söz konusudur. Bugün belki kentlerimizin çoğunda kaybettiğimiz yapı mirasımızı, henüz tam anlamıyla bozulmamış olan kırsal yerleşimlerimizde koruma ve kurtarma şansına sahibiz. Bu nedenle küçük kasabaları da kendi özel şartları içinde ele almakta gecikmemeliyiz.

Şimdi size aktaracağım bilgiler "master" tezi çalışmam olan Alaçatı kasabasının koruma ve geliştirme projesinden alınmıştır.

ALAÇATININ KONUMU VE TARİHİ GELİŞİMİ

Alaçatı yerleşimi Anadolunun batıya doğru uzanan en uç noktalarından biri olan Çeşme yarımadasında Çeşme ve Urla kasabaları arasın-

da yer almaktadır. Kocadağın batı eteklerini kaplayan Alaçatı kasabası güneyindeki Alaçatı körfezi ile kuzeyindeki Ilıca koyunun tam ortasında kurulmuştur. Alaçatı, karayolundan izmir'e 79 km. mesafede olmakla birlikte Çeşme kasabasına yalnızca 7 km. uzaklıktadır.

Çeşme yarımadası tarih boyunca konumu nedeni ile hem Anadolu ile ve hem de Ege adaları ile yakın ilişki içinde olmuştur. Yarımadadaki en eski yerleşim, Ildırı köyü yakınındaki Mordoğan bölgesi bronz çağı kalıntılarıdır. Ildırı ise eski bir İyon kentidir. O dönemde Erythrai olarak anılan Ildırı kentinin Umanının bugünkü Çeşme (cyssus) kasabası olduğu tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Pek çok saldırılara hedef olan bölge Romalılar döneminde Alaçatı ve Çeşme limanları ile önem kazanmıştır.

M.S. 11. Asıra kadar geçen sürede gittikçe refah ve önemini kaybeden bölge yerleşimleri islam donanmasının etkisi ile de küçük köyler haline dönüşerek Aydınogullarının bölgeye gelişlerine kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bu yeni dönemde Alaçatı ve Çeşme yeniden önem kazanarak Bursa ile Çeşme arasında gelişen ipek ticaretinin ihraç Umanları olmuşlardır. Aynı zamanda askeri birer üs olan bu limanlar Osmanlı döneminde de önemlerini korumuşlardır. 15. Asırda tipik bir Türk köyü görünümünde olan Alaçatıda o dönemlerde 60 adet konut bulunduğu Evkaf ve Tahrir defterlerinin tetkikinden anlaşılmıştır.

17. ve 18. asırlarda bölgeyi etkisine alan hastalıklar ile doğal afetler bölgedeki Türk nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu nedenle bölgenin geniş tarlalarında çalıştırılmak üzere 1810 yılında Sakız adasından işçiler getirilmiştir. Böylece bölgeye yönelik bir göç olayı başlamış ve yeni gelenler akrabalarını yanlarına alarak hızlı bir nüfus artışına neden olmuşlardır.'Alaçatı göç sonunda bölgede başlayan bağcılık ve diğer yeni tarımsal faaliyetlerle yeniden önemli bir ihraç limanı haUne gelmiştir. Bu gelişme Balkan savaşı ile son bulmuştur. Savaş sonunda bölgeyi terk eden sakız asıllı kişiler yerine Balkanlardan Türk nüfus iskân edilmiştir. Bu yeni göç sonucunda da bölge tarımı yeniden biçim değiştirmiş bağcılık terk edilmiş ve ihracat sona ermiştir.

Günümüzde Alaçatı kasabasında dörtbin kişilik bir nüfus yaşamaktadır. Pek çok benzer Ege kasabasında olduğu gibi halkın ana gelir kaynağı tarımsal faaliyetlerdir. Ticaretle uğraşanların sayısı azdır. Kıyı de kasaba, dışarıya göç veren bir merkez olmuştur. Bu nedenle bugün Alaçatı da pek çok boş yada yarı boş yapı bulunmaktadır.

Kasabada iki adet ilkokul ile bir adet ortaokul vardır. Ayrıca modern bir sağlık ocağı ile postahanesi de bulunmaktadır. 1873 yılında kurulan Belediye teşkilatı ise kasabanın en etkili hizmet organıdır. Elektrik ihtiyacı ulusal sistemden karşılanmakta olup içme suyu kasaba yakınındaki kuyulardan sağlanmaktadır.

Kasabadaki bu durgun ekonomik şartların yakın bir gelecekte değişmesi beklenmektedir. Bilindiği gibi Çeşme yarımadası Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden birisidir. Ülkemizin önemli pek çok oteli bu bölgede yer almakta ve Çeşmenin yanısıra Alaçatıya sadece üç kilometre uzaklıkta olan Ihça yerleşimi de çok sayıdaki yazlık evleri ile turizm sektörüne hizmet etmektedir. Günümüzde Ilıca bölgesini tamamıyla dolduran yazlık siteler Alacalı'nın bakir koy ve tarlalarına yayılma eğilimindedirler. Özellikle İzmir-Çeşme karayolunun otoban haline dönüştürülme çalışmaları, ileride bölgede devamlı oturan nüfusu arttıracaktır.

Turizm bankası bölgede ellibin yatak kapasiteli bir yatırım planlamıştır. Bu rakam 1995 yılına kadar bölgede beklenen yatak ihtiyacının dörtte biri kadardır. Günümüzde Alaçatı'nın Özgün mimari karakteristiğini tehdit eden bir başka faktör de kasabanın yüklendiği ticaret merkezi olmaya yönelik fonksiyonlardır. Bölgeye gelen turistler günlük her tür ihtiyaçlarını kasabanın pazar ve dükkanlarından karşılamaya başlamışlardır. Bu ve benzeri faaliyetler ise kasabanın özellik taşıyan yapı ve yollarında karakteristiklerini bozacak biçimde yapılan değişikliklere neden olmaktadır.

Alaçatı'nın Kentsel Dokusu

Kasabaya varmadan göze ilk çarpan vista noktası Değirmendağı tepesi ile üzerindeki yel değirmenleridir. Yüksek avlu duvarları ile birbirine bitişik iki katlı eski konutların sınırladığı dar yollar Alaçatı'nın ana karakteristiğidir. Çevrede göze çarpan temel yapı malzemesi taştır. Bu taş malzemenin doğal krem rengi, pencere ve hatılarda yer alan ahşabın kahverengi tonu ve kiremitlerin kırmızısı ile zenginleşmektedir. Yörede kullanılan kireç badana ise temiz bir görünüm yaratmaktadır. Yollarda ağaç bulunmamasına karşılık avlu duvarlarından sarkan sarmaşık ve çiçekler kompozisyonu tamamlamaktadır.

Kasabanın dokusu kuşbakışı incelendiğinde yerleşmenin başlıca iki aks üzerinde geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, kasabaya doğu-batı yönünde bir uçtan diğerine kat eden Kemalpaşa Caddesidir.

İkinci aks ise kasabayı kuzey-güney yönünde geliştiren ve Kemalpaşa Caddesine dik olarak pazar meydanına kadar uzandıktan sonra hafifçe güneybatıya yönelen Mektep ve Mithatpaşa caddeleridir. Bu iki aks aynı zamanda kasabanın iki meydanını da belirlemektedir. İlk meydan bu iki aksın kesiştiği noktada yer alır ve kişiye dar yollardan sonra bir tür rahatlık verir. Meydanın kuzeyinde ve tüm Kemalpaşa Caddesi boyunca sıralanan iki katlı çıkmalı veya balkonlu eski konutlar alt katlarında yer alan mağaza üniteleri ile dinamik bir doku oluşturmaktadırlar. Benzer bir yapı dokusu da Mektep Caddesi boyunca devam ederek Pazar Yeri Meydanına kadar uzanmaktadır. Bu alanda yer alan cami ile minaresi Alaçatı'nın her noktasından görülen en önemli odak noktasıdır. 1874 yılında kilise olarak inşa edilen yapı sonradan camiye çevrilmiştir. Meydan cami önünde yer alan hal ve çerfesindeki dükkânlar ile tipik bir ticaret merkezidir. Böylece kasabanın ticaret merkezi her iki meydanı kapsayarak, Pazar Yerinde yoğunlaşmaktadır.

Mektep Caddesinin meydandan sonraki bölümünde görülen tarihi yapılar arasında mevcut olan bir stil birliğinden söz edilemez. Çok gösterişli yapılarla birlikte yalın yapılar yan yana yer almaktadır. Mektep Caddesine diğer ana yollarda olduğu gibi pek çok tali yol açılmaktadır. Bu tali sokaklar bazı durumlarda Sabahçı sokağında olduğu gibi sahip oldukları, görkemli yapılar ile ana yola katkıda bulunmaktadırlar. Mektep Caddesi, Kemalpaşa Caddesi adını aldıktan sonra da yol dokusu benzer varyasyonlar ile Hacı Memiş Camiine kadar devam etmektedir. Bu anıtsal yapı da, yer aldığı geniş boş düzlük içinde kubbe ve minaresi ile ikinci vista noktasıdır.

Doku genel olarak incelendiğinde Alaçatı'nın güney kesiminin organik bir yapıya sahip olduğu ve buna karşılık kuzeyde Kemalpaşa Caddesi civarının daha gridal bir sistemde gelişmiş olduğu görülmektedir.

Alaçatı Evlerinin Mimari Özellikleri

Alaçatıda bugün yapılarda bulunan kitabelerden anlaşıldığına göre tarihi dokuyu oluşturan konutların büyük çoğunluğu 1850 ile 1892 tarihleri arasında yapılmışlardır. Kasabada yapılmış yeni yapıların oranı % 15'i geçmemektedir.

A) *Konstrüksiyon Özellikleri* : Alaçatı konutları yörenin iklim, çevre ve ekonomik şartlarından doğmuş yapıdır. Yapıların ana malzemesi taş olduğu için yazları serin kışları ise sıcak olma özelliğine sahiptirler. Yapıların taşıyıcı duvarları çoğunlukla moloz taş örgülü olup bağlayıcı

malzemeleri kireç harcıdır. Bazı yapılarda görülen ahşap iskelet ve bağdadi sistemde yapılmış kerpiç dolgulu duvarlar daha çok ikinci katlarda yer almaktadır. Az sayıda yapıların dış yüzleri ile tüm yapıların iç yüzleri sıva ile kaplanmıştır.

Ahşap malzeme kapı, pencere, merdiven, çıkma ile döşeme ve tavan elemanlarında kullanılmıştır. Ayrıca bölgede "Fer Forge" türü demir işçiliği de yaygındır. Konutlardaki bir başka özel detay ise duvarları birbirlerine karşılıklı olarak bağlayan demir kenetlerdir. Böylece yapılar depremlere karşı dayanım kazanmışlardır. Genellikle saçaksız olarak bir kornişle çatı bölümüne geçilen konutlarda çatı örtüsü alaturka kiremittir.

B) *Plan özellikleri:* Alaçatı konutları yapıldıkları dönemin tüm yaşantı ve faaliyetlerini anlatan ünitelerden oluşmuşlardır. Minimum programlı bu evlerde avlu içe dönük yaşantının en önemli mekânı olarak tüm konutlarda bulunmaktadır. Avlular ender olarak caddeye cephe vermekte olup genellikle yapıların arka bölümlerinde düzenlenmişlerdir. Burada dış yüze bağlantı bir koridorla sağlanmaktadır.

Eski konutların hemen hepsi iki katlıdır. Tek katlı yapılar daha çok depo ve benzeri müştemilattırlar. Yapıların zemin katları, daha çok depo ve servis mekânlarını barındırmaktadırlar. Bu mekânlar kasabanın 19. asırda ne denli denizaşırı ticarete açık olduğunun göstergeleridir. Bugün bile mağaza olarak adlandırılan bu mekânlar o dönemlerde depo, teşhir ve satış üniteleri idi. Bir yapıda dışa açılan birden fazla mağazanın bulunduğu örneklerin sayısı az değildir. Ayrıca zemin katlarda hayvanlar için ahır mekânları da düzenlenmiştir.

Konutların yaşama birimleri üst katlarda düzenlenmiştir. Plan düzenleri basittir. Bir sofa çevresinde bir kaç odanın dizilmesinden oluşmuşlardır. Odalar çok fonksiyonlu olup oturma, yatma ve benzeri günlük faaliyetlerin yer aldığı bir plan elemanıdır. Genelde çıkma, balkon ve cumba gibi elemanlar baş oda olarak adlandırılan misafir odalarının ön yüzünde yer almaktadır.

Alaçatı evlerinin bir başka karakteristiği de teraslarıdır. Hemen her konutta genellikle avluya bakan birer teras bulunmaktadır. Bazı yapılarda teraslar üst katın girişinde ana caddeye cepheli yüzde yer almaktadır. Yapıların mutfakları teraslarla yakın ilişkilidir. Bir bölüm yapıda yaşama bölümü ile mutfak arasında teras bulunmaktadır. Diğer yapılarda ise mutfaklar sonradan bu teraslar üzerine inşa edilmişlerdir. Pek

çok yapıda da banyo ve hela üniteleri özgün yerleri olan avlulardan alınarak teraslara yerleştirilmişlerdir. Kasabada bir kaç yapının mutfağı ara kat olarak inşa edilen bölüme yerleştirilmiştir.

Klasik Osmanlı Türk konutlarında rastlanılan iç, dış ve orta sofalı plan tiplerinin varyasyonlarını Alaçatı konutlarında da görmek mümkündür. Bunlardan dış ve orta sofalı plan tipleri oldukça yaygındır.

Alaçatı konutları mimari elemanlar açısından fakir sayılabilirler. Süsleyici elemanlar son derece azdır. Ocaklar hemen her yapıda yer alan bir eleman olduğu halde mutfak rafları, dolapları ve orijinal taş eviyeler bazı yapılarda bulunmaktadır.

C) *Cephe özellikleri:* Çevreye katkıları açısından incelenen konut cephelerinin üç ana grupta toplandığı görülmüştür, İik grup yapılar küçük Ölçekli, mimari elemanlar açısından fakir ve çevreye katkıları sınırlı yapılardır. İkinci grup yapılar, orta büyüklükte olan ve çevreye kütleleri ve ilginç mimari elemanları ile katkıda bulunan yapılardır. Son grup yapılar ise orta ve büyük ölçeklidir ve çıkma, cumba gibi gösterişli elemanlara sahip, bazen kesme taş cephelidirler. Ayrıca bazı yapılar arsalarına açılı yerleştirilerek sokağa iki cephe vermeleri sağlanmış tır.

Cephe elemanlarından olan kapı ve pencereler, ahşap kanatlar biçiminde dikdörtgen veya kemerli formdaki taş söveler arasında yer almaktadır.' Bazı kapıların üzerlerinde ve bir kaç adet baş oda cephesinde tepe penceresi bulunmaktadır. Pencerelerin birçoğunda ahşap kepenk veya demir elemanlar görülmektedir. Ahşap çıkmaları taşıyan elemanlar ise daha çok demir Veya taş konsollardır. Cephe elemanlarından olan balkonlar tüm olarak taştan üretilmişlerdir.

Alaçatı Konutlarında Bozulma Nedenleri

Bugün Alaçatı konutlarının % 46'sının strüktürel açıdan sağlam olduğu, % 41'nin problemlili olduğu ve bunlara katılık % 13'ünün ise harabe haline geldiği tespit edilmiştir. Burada en önemli doğal bozucu etken, nem olayıdır. Islak hacimlerin kötü detayları ile bozulan çatı örtüsü sonucunda nem alan yapılar kısa sürede yıpranmaktadırlar. Yapıları oluşturan ana malzemelerin ve özellikle ahşabın zaman içinde dayanımını kaybetmesi, en az nem problemlili kadar yapılara zarar vermektedir.

Tarihi değerlerin ve çevre özelliklerinin kaybedilmesine neden olan bir başka etken' kullanıcı kişilerin sebep oldukları bilinçli ve bilinçsiz

tahribatlardır. Yapıların günümüz yaşam şartlarına uydurulmalarına yönelik olarak yapılan ikinci ve üçüncü boyuttaki her türlü onarım, yeniden yapım ile mekânsal eklenti faaliyetleri bilinçsiz yapıldıkları zaman özgün karaktere zarar vermektedirler. Üçüncü bir bozulma nedeni olarak belirlenen olgu mekânların kötü kullanımudur. Burada mekânların hiç kullanılmamaları veya yapıya zarar verecek bir fonksiyonla kullanılması söz konusudur. Böyle bir kullanım biçimine mal sahibi ve kiracıların aile yapıları, sayıları, kültür durumları ve meslekleri gibi faktörler temel olmaktadır. Yapıların zemin katlarının, yeni ticari fonksiyonlara uygun olarak cepheleri ile birlikte, malzeme ve ölçülerinde değişikliğe uğratılması veya yapılara özgün malzemelerine aykırı bir malzeme ve işçilikle bir oda ilavesi gibi uygulamalar ise hiç arzu edilmeyen çirkin görüntüler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Konutların Değerlendirilmesi

Çevre ölçeğinde restorasyon kararları üretilirken ve özellikle problemlere çözüm getirilirken, yapılara ne kadar ve nasıl müdahale edilebileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu konu ise yapıların çevrelerine olan katkıları, tarihi ve mimari değerleri ile korunabilirlikleri açısından bir sınıflamaya tabi tutulmalarını gerektirmektedir. Böyle bir ayırım için yapılar önce iç ve dış özellikleri açısından ayrı ayrı puanlanmışlardır.

Dış değerlendirmeye bina boyutları, tipleri, yükseldikleri, cephe düzenleri, eleman sayılan ve bunların özellikleri konu edilirken, iç değerlendirmede mekânsal özelliklerle birlikte eleman zenginliği puanlanmıştır. Burada her konu başlığı yörede genel karakter olma veya ender bulunma özellikleri açısından ayrı ayrı değer puanı almışlardır. Böylece bir değer sırasına konulan yapıların iç ve dış değerlendirmeleri karşılaştırılarak herbiri için bir final değeri elde edilmiştir. Sonuçta yapılar gelecek kuşaklara aktarılmasında yarar görülen özelliklere sahip olma oranlarına göre dört gruba ayrılmıştır.

Bu çalışmanın devamında mimari yapı değerleri, potansiyelleri ve problemleri harita üzerinde karşılaştırılmıştır. Burada yapıların değerleri, problemleri ve olanakları ile farklı dört ayrı bölge oluşturdukları tespit edilmiştir.

Kararlar

Bu çalışmanın sonucunda aşağıdaki kararlara varılmıştır.

1. Alaçatının genel dokusunu oluşturan tüm geleneksel mimarlık ürünü yapılar ve elemanlar onararak korunmalıdırlar. Yapılara uygu-

lanacak müdahale biçimleri mimari form, tarihi değer, kullanım ve parasal kaynakların özelliğine göre belirlenmelidir. Özgün plan şeması, cephe düzeni ve elemanlar olabildiğince korunmalıdır.

2. Yapılara verilecek yeni fonksiyonlar öncelikle yapıma kendi özel mimari değerine ve kasabada tespit edilen alt bölgelerin karakterine uygun olmalıdır.

3. Sağlıklaştırma uygulamaları yapılasın mimari değerlerine göre niteliği bebrlenmiş eklenti ve detaylarla daha çok servis ünitelerine yönelik olarak yapılmalıdır.

4. Özelliğini kaybetmiş tüm eski yapılar ile uyumsuz yeni yapılar çevreye uyumlu hale getirilmek üzere makyajlanmalıdır.

5. Bölgede yapılacak yeni yapıların çevreye aykırı olmalarını önleyici kararlar, örneklenmiş bir şartname ile belirlenmelidir.

6. Ulaşım sorunu çözülmeli, gerekli trafik hafifletici arterler eski doku dışında açılmalıdır.

7. Alt yapı, kanalizasyon gibi sorunlar tümüyle çözülmelidir.

Uygulama

Söz konusu restorasyonda tüm bu öneri ve kararların uygulanması geniş çaplı bir organizasyonla mümkündür. Öncelikle çalışmaların her aşamasını yönlendirecek, denetleyecek ve müdahale edecek sorumlu bir restorasyon kuruluna ihtiyaç vardır. Bu kurulda restoratör mimarların yanında arkeolog, sanat tarihçisi ve sosyolog gibi konu ile ilgili her tür meslek grubundan kişiler yer almalıdır. Bu kurul doğrudan belediye-ye bağlı olabileceği gibi, burada temsilciler de bulundurabilir. Belediye»ler 1490 sayılı kanun ile bu tür uygulamalar için yetki almışlardır. Turizm Bakanlığı da bu tür çalışmalara destek olabilmektedir.

Hazırlanan teorik çalışmada, Alaçatıda gerçekleştirilecek restorasyon uygulamasının üç ana aşamada yapılması uygun görülmüştür. İlk olarak restorasyon bütçesi organize edilmeli, kaynak dağıtımı yapılmalıdır. 2863 sayılı kanununun 12. maddesi bu konuda devlet yardımının nasıl sağlanacağı ile ilgilidir. Burada belediyenin kişilere maddi ve teknik yardımı söz konusudur.

İkinci aşama belgeleme, veri toplama, değerlendirme ve karar çalışmasıdır. Son aşama ise varılan kararlara göre tek yapı ve çevre öl-

çeğindeki restorasyon uygulamalarını kapsmalıdır. Uygulamada öncelik sırası, en çok korunmaya değer görülen yapılar içinde strüktürel açıdan en kötü durumda olan yapılarda olmalıdır,

SONUÇ

Yapılan çalışmalardan Alaçatı kasabasının karakteristik yapılarının korunmasının mümkün olduğu görülmüştür Bununla birlikte, dokunun bozulmasını önlemek için kasaba bir an önce özel bir koruma, sağlıklılaştırma ağırlıklı imar planına kavuşturulmalıdır.

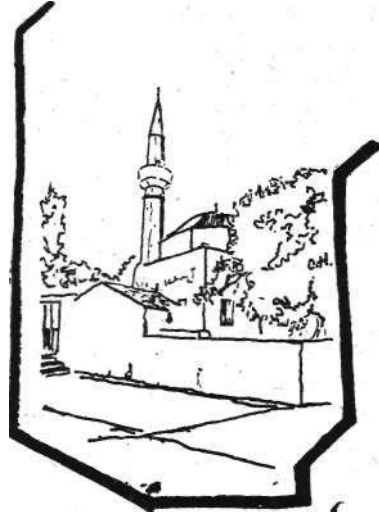
Mithatpaşa Caddesi

Mektep Caddesi

Kemalpaşa Caddesi

Hacı Memiş Camii